

Rüdiger Bubner

A dialektika mint topika

RÜDIGER

Fordította: Weiss János

BUBNER

*A dialektika
mint topika*

*A racionalitás egy életvilágbeli
elméletének építőkövei*

TYPOTEX

Die Übersetzung dieses Werkes wurde
von Goethe-Institut aus Mitteln des
Auswärtigen Amtes gefördert.

Rüdiger Bubner: *Dialektik als Topik.*

Bausteine zu einer lebensweltlichen Theorie der Rationalität

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1990.

Alle Rechte bei und vorbehalten durch Suhrkamp Verlag Berlin.

Hungarian translation © Weiss János, 2020

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2020

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 051 8

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Főszerkesztő: Horváth Balázs

Sorozatszerkesztő: Déri Ákos

A kötetet gondozta: Bödecs László

Borítóterv: Somogyi Péter

Nyomta és kötötte: Generál Nyomda Kft., Szeged

Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOM

	<i>ELŐSZÓ</i>	7
I.	<i>A TÉMA EXPOZÍCIÓJA</i>	9
II.	<i>A DIALÓGUS ELŐFELTEVÉSEI</i>	17
III.	<i>KITÉRŐ A TÁRSADALMI SZERZŐDÉSRŐL</i>	27
IV.	<i>A DIALEKTIKUS PROCEDÚRA</i>	36
V.	<i>AZ ÁTCSAPÁS SZEREPE</i>	47
VI.	<i>TOPIKA</i>	60
VII.	<i>A PRAGMATIKAI DIMENZIÓ</i>	67
VIII.	<i>A NYELVI KOMPETENCIA FORRÁSA</i>	74
IX.	<i>DIALEKTIKA ÉS TOPIKA</i>	82
X.	<i>ÉRVELÉS A HEGELI LOGIKÁBAN</i>	92
XI.	<i>EGY PÉLDA ÉS A MEGGYŐZÉS NEHÉZSÉGE</i>	101
XII.	<i>ZÁRÓMEGJEGYZÉS A RACIONALITÁSRŐL</i>	111
	<i>Utószó</i>	118

ELŐSZÓ

A racionalitást manapság általában a tudomány nyújtotta minta alapján határozzák meg. Mintha magától értetődő lenne, hogy a racionalitás elérése tetszőleges tárgyak esetében az eltudományosodást vagy pedig a módszertani sztenderdekhez való igazodást jelentené. Ebből következően a racionalitás kritikájának – amely egyre elfogadottabb lesz – olyan alternatív elképzeléseket kell mozgósítania, amelyek különböző motívumokból megpróbálják elvetni a tudományos gondolkodás kényszerét. A tudományosság nyilvánvalóan annyira beivódott a modern tudatba példaképként, hogy még opposziója is előtte hódol.

Az itt következő értekezésben ennek magától értetődőségével szeretnék szembeszállni. Én a tudományra fölesküdtött racionalitáskonceptiót olyan döntő megrövidítésnek tartom, amelyre nem az észről való fundamentális elfordulással, hanem az ész-fogalom flexibilizálásával kell reagálnunk. Az ehhez vezető utat már réges-régóta a dialektika mutatja. Már a Platón és Hegel közötti nagy dialektikus tradíció is mindig azon fáradozott, hogy a beszéd ide-oda mozgását egy metodizáláson keresztül a tudomány rangjára emelje. Ezzel

szembeállítható Arisztotelész topikája, amelyben a dialektika mint életvilágbeli racionalitás jelenik meg.

Azt szeretném javasolni, hogy vegyük komolyan azt a gondolatot, hogy a racionalitás nem igazgatott forrásait minden tudományos diszciplína előtt, az életvilágbeli diszpozíciókban találhatjuk meg. Ezt már a köznapi megértés is viszonylag jól bizonyítja. Egyáltalán nem tűnik észszerűnek, ha megpróbálunk visszamenni e mögé a tapasztalati szint mögé, és a racionalitást, amelyet itt ki kell dolgoznunk, egy a priori túlvilágban próbáljuk le-horgonyozni, mintha csak így lenne megbízható. A dialektika a maga topikus alakjában nem tesz mást, mint az életvilágbeli racionalitást fogalmi síkra helyezi, anélkül hogy ezzel egy tudományos eljárásmódot imitálna.

A következő meggondolások elsődleges vonatkoztatási pontjai Platón, Arisztotelész és Hegel lesznek, de ezek a szerzők nem képezik egy részletes exegézis tárgyát. A dialektika komplexusához tartozó kutatási és interpretációs problémákkal már korábban is foglalkoztam.¹ Ebben a könyvben elsősorban a dialektikus filozofálás szisztematikus alapvonalával foglalkozom, ahogy azok a történeti kutatás képében tárulnak elénk.

¹ Lásd *Dialektik und Wissenschaft*. Frankfurt am Main, 1974, Suhrkamp és *Zur Sache der Dialektik*. Stuttgart, 1980, Reclam.

A TÉMA EXPOZÍCIÓJA

A dialektikának sikerült elfelejtenie azt, hogy tulajdonképpen kontroverz beszédsszituációkból született. Ez a folyamat párhuzamosan futott a *metodizálásra* vonatkozó erőfeszítésekkel, amelyek a dialektikát a Platóntól Hegelig tartó úton autonómmá tették. A dialektika eredetileg beszédtechnikaként fejlődött ki, amely jogi-politikai kérdésekben a kudarcot soha nem valló haladás lehetőségét ígerte. A beszéd folytatása – amely az egymással szemben álló nézőpontok tervszerű megnevezésére épül – a gyakorlati összefüggésekből nyilvánvalóan átvihető az általában vett elméleti kérdésekre is.

Platón a vitatkozás szofista művészeivel szembeállva már szólt egy olyan beszédsemleges „metódosról”, amelyet szisztematikusan gyakorolni kell, és minden esetben be kell tartani, miközben az összecsapás tárgya háttérbe lép. Hegel mindenesetre azt veti Platón szemére, hogy a dialektika módszertani potenciálját a szofisztikához való történeti közelsége miatt nem tudta eléggé kimeríteni. Elsősorban arra kellene törekednünk, hogy az életvilág előzetes

kontextusait teljesen kikapcsoljuk, hogy így a dialektikát átfogó tudománnyá önállósítsuk. Marx egyébként a maga Hegel-kritikájában ugyanezt a tudományos követelményt tartotta szem előtt, melynek az idealisták spekulációi – a saját programjuk ellenére – nem tudtak megfelelni. A metodizálás és a tudományosítás tehát a dialektika történelmi fejlődésének célja.

Az alábbiakban arra fogok összpontosítani, hogy kételyeket támasszak e magától értetődő nézettel szemben. Miután *a dialektikus gondolkodás módszertanilag bebiztosított és így tudományosan autonómmá vált*, minden tárgy számára korlátlan érvényességet követelhetett magának. Később aztán a télosz már elfedte a kezdet feltételeit. Tanulságos a tekintetet visszairányítani és a tudományosan értelmezett dialektika hegeli diadalát relativizálni ezzel szemben, mégpedig egy olyan felfogással összevetve, amely a dialektikus beszéd módszertanilag maradéktanul nem abszorbeálható feltételeit még őrzi a maga tudatában. Egy ilyen visszafelé irányuló pillantás nemcsak a genezisére való emlékeztetésen keresztül gazdagítja a képet, hanem egy olyan tárgyi különösségre is felhívja a figyelmet, amely állandóan kíséri a dialektikát. A tudományos megismerés és a tematikus értekezés más formáihoz képest ez ugyanis olyan előfeltevésekre épül, amelyeket eljárászerűen sohasem lehet tökéletesen megragadni, de konstitutív szerepükben elhanyagolni sem lehet.

A dialektika ott lép színre, ahol *a meglévő tudás már nem tud előrelépni*. Ez nem a semmiből jön létre, és nem lehet azt sem mondani, hogy már mindig is működne.

Bizonyos feltételek közepette kezdi el a maga munkáját; és ezeket a feltételeket a meglévő racionalitási hiányosságokkal jellemezhetjük. Eszerint már léteznie kell egyfajta racionális problémamegoldásnak, amely azonban a saját mércéit tekintve elégtelennek bizonyul arra, hogy a dialektikát életre hívja. A dialektikus eljárás ebben az esetben azt ígéri, hogy megszünteti a felismert hiányosságokat, anélkül hogy a kezdeti tudást – amely így válságba jut – teljesen helyettesíteni próbálná.

Az életvilágbeli tapasztalataink ezt jól igazolják. Először is a dialektika egy olyan szerkezetű beszéd-szituációba sorolható, amely szerint egy nézet zárt előadása egyedül még nem elégséges valamely probléma megoldásához. Vagyis valamit már el kell mondanunk, mielőtt a dialektika fellépne, és annak a gyanúnak kell uralkodnia, hogy mindaz, ami elhangzott – vagy annak lineáris folytatása – semmit sem mond a problémáról. Mert egyébként nem lenne okunk arra, hogy szembe szálljunk az elmondottakkal, hogy a különböző nézőpontok ütköztetésével megfelelő teret próbáljunk teremteni a probléma számára. Természetesen a szemben álló beszédre is érvényes az, amit a megszakított beszédről elmondtunk – tőle is megtagadtatik az ellentmondásmentes folytatás. A lehetséges nézetek egyikétől sem lehet elvárni a probléma megoldását, és a nézetek különbözősége, vagyis az egymáshoz való egymást kölcsönösen kizáró viszonyuk, csak egy olyan közös tárgy tekintetében fogalmazható meg, amely mindkét oldal számára problematikus.

Gyakorlati kontextusban ez a szituáció rendszeresen olyan vitás esetekben lép fel, amelyekben több fél is úgy gondolja, hogy joga van valamire, amivel előzetesen egyetlen fél sem rendelkezhet. Ezzel megszűnik a jognak az egyik féllel vagy nézettel való azonosítása; minden résztvevő igényt formálhat valamire, ami senkinek sem lehet a kizárólagos dolga. Egyrészt a követelők egymás konkurensainak bizonyulnak, amennyiben a vitatott dolgok eltávolodnak tőlük. Másrészt a dolog éppen azáltal válik a maga sajátosságában is megragadhatóvá, hogy különbözik az egymással konkurenciában álló pretencióktól. Egy ilyen helyzet megköveteli a pró és kontra érvelést, míg végül egy legitimált autoritás meghoz egy döntést.

Ez a sematikus leírás nem tartalmaz különösebb nehézségeket. De kapcsolódik hozzá egy olyan kérdés, amelyet már nem könnyű megválaszolni. Hogyan sikerül minden félnek a kontroverziát úgy interpretálnia, hogy a dologra vonatkozó természetesnek tűnő igény *felfüggeszse* a teljes meggyőződéssel reklamált jogot, vagy pedig egy nézet megkérdőjelezhetetlen illetékességét, úgy, hogy közben *a dolog önállósága* is kifejezésre jusson? Azokat a közvetlen állításokat és igényeket, amelyek egy adott álláspontot minden fenntartás nélkül azonosítanak egy kérdéses dologgal, együttesen vissza kell vonni. Mindenekelőtt arról van szó, hogy a dolog és az álláspont első lépésben feltételezett töretlen identitását tagadnunk kell; egyrészt azért, hogy el tudjuk viselni az azonos szintű pretenciók pluralitását, másrészt azért, hogy a dolgot mint olyat szemügyre tudjuk venni.

Meglehet, felvilágosult tudatunk ezt problémamentesnek tekinti. De azoknak az embereknek az energikus kitartása, akik azt hiszik, hogy valamiben igazuk van, egyértelműen bizonyítja, hogy a beállításváltozás már hosszú és lemondással teli gyakorlatot feltételez. Ha valaki teljes súlyával képvisel egy álláspontot egy jogi eljárásban vagy egy politikai vagy világnézeti meggyőződésekről folyó veszekedésben, akkor ezzel egyidejűleg nem gyakorolhatja az adott érdekeltég absztrakcióját. Hogyan egyeztethető össze egy álláspont komoly képviselése és e komolyság alábbhagyása egy ettől eltérő dolog méltánylása érdekében? Azt mindenesetre kimondhatjuk, hogy a jogérzék, a politikai csatározások és az akadémiai diskurzusok színvonala döntően attól függ, hogy milyen gyakorlatunk van a közvetlenségek relativizálásában. Meg kell tanulnunk az egyszer elfoglalt álláspontok fenntartását, de ugyanakkor azt is, hogy ennek alternatíváit is megragadjuk. Ez mindig egy harmadikra tekintettel történik, ami egyik alternatívával sem azonosítható, habár csak nekik köszönhetően (annak köszönhetően, hogy kölcsönösen kizárják egymást) ragadható meg. Ezzel minden érintett egy *utalás-összefüggés* részesévé válik. De milyen lépés állít bele minket egy ilyenfajta összefüggésbe?

Valamire, ami nem az enyém, de nem is a tiéd, úgy tekintünk, mint ami mindkettőnket érdekel. Mint ilyenre mindenki csak a töretlen érdekeltég háttérbe szorításával tud rátekinteni, amely ugyanakkor mégsem bomlasztja fel az érdekelt viszonyt. Ha valami számomra – mihelyt felbukkan egy konkurens – egy csapásra

közömbös lesz, akkor biztosan nem is érdekelt olyan nagyon. Az igények csak ott mélyülnek el, ahol túlélnek a konkurenciahelyzeteket, és ezzel igazolják saját legitimitásukat. Az igényeknek a dolgokkal való feltétlen identitására vonatkozó (a konkurenciában kikényszerített) negáció váratlan módon felerősíti a dologra való vonatkozást. Egy másik fél megjelenésének faktuma a beállítottságom megváltoztatására kényszerített.

Ebben a jellemzésben a gyakorlati konfliktusok háttere mögött a reflexió életvilágbeli megalapozást kap. Ez az aktus nyilvánvalóan a közvetlenség megtörésére irányul, de ugyanakkor megőrzi a kapcsolatot a vágyott dologgal – ezt a komplex teljesítményt értjük a dialektikus terminológiában reflexió alatt. A megfelelő általánosítással kimondhatjuk, hogy a reflexióban egyszerre rögzítünk és distanciálunk valamit. Ezzel megváltozik a viszony egy olyan tartalomhoz, amelyet első lépésben a sajátunknak tekintettünk. Pontosabban, a meglévő viszony először is csak mint olyan jelenik meg; az eredeti beállítottságban ugyanis a követelők és a dolog közötti fundamentális különbség még rejtve van. A forma közvetlenségét csak addig lehetett fenntartani, amíg a szubjektum és az objektum, a nézet és a téma egy és ugyanannak tűnik.

Azt, hogy ezek természetesen mégsem ugyanazok, az alternatív igények felbukkanása már ipso facto bizonyítja. A szóban forgó dolgok mindig együtt jönnek létre, és az erre vonatkozó pretenciók egyazon viszony két oldalát képviselik. Így *az egység egy kettősségbe* megy át, de ebben a komplexebb alakban mint összefüggés

jelenik meg. A kezdeti intenció ugyan megváltozik, de ezen a módon ugyanakkor fenn is marad. A változás ugyanis azt vetíti a szemünk elé, hogy már a kezdeti közvetlenség is *viszony* volt, habár mint ilyet még nem lehetett felismerni. Erre épül a kitartás dogmatizmusa, amelyet most komolyabb tárgyi veszteség nélkül kell feladnunk. A csodálatot keltő kontinuitás kulcsa annak a megjelenítése, ami már kezdetben is volt, anélkül hogy tudatosodott volna. A reflexió csak a beállítottságra vonatkozik, de nem követeli a tartalom feláldozását. Csak a tartalom megragadásának módja változik meg, miközben az alapvető igényt differenciált feltételek közepette fogalmazzuk újra.

Én most azt a *tézist* szeretném felállítani, hogy a reflexió végrehajtása a fent körülírt értelemben és a dialógusba való belépés készsége strukturális tekintetben egy és ugyanaz. Természetesen szembeszökő különbség van a között, hogy egy partnerrel valóságos beszélgetésbe elegendek, vagy pedig, mint Platón találóan mondja, a gondolkodás a lélek belső beszélgetésének alakját ölti. Az első esetben egy másik ember valóságosan is szembe lép velem, amennyiben beszélgetést folytatok vele egy közös érdeklődést képező tárgyról. A második esetben el kell képzelnem a szemben álló álláspontot, amelyből kiindulva aztán a dologra vonatkozó elsődleges nézeteimmel szemben ellenvetések fogalmazódhatnak meg. Én a magam partnere leszek, és a saját erőmből egyfajta ragaszkodáson keresztül, de a ragaszkodáson felülemelkedve el kell jutnom a saját álláspontomra. Eközben a gondolatok néma cseréjére kerül sor, amelyet természe-

tesen mint beszédet és ellenbeszédet bármikor artikulálni lehet. Végző soron mindkét esetben arról van szó, hogy a közvetlenséget megtörve biztosítjuk a tényállás kontinuitását.

Azt, hogy ez a kontinuitás hogyan jelenik meg konkrétan, aligha lehet fölbecsülni, mielőtt megjelenne. Mivel a beszéd folyamatának logikája sem a néma, sem a verbalizált esetben szigorú értelemben nem jelezhető előre. Az, hogy egy valóságos partner mit ad elő, az elsősorban az ismereteitől, az előítéleteitől és a körülményektől függ. Itt semmit sem lehet definitív módon előírni. Hogy én magam mire jutok, amennyiben önmagammal szemben a másik oldalra állok, az az áttekintéstől, az ötletektől és a kritikai lelkülettől függ, amivel rendelkezem, vagy nem rendelkezem. Az érintkezés mindkét esetben *az előre nem láthatóból* él. Az a fordulat, amelyet egy dialógus vesz, ha eddig figyelembe nem vett nézőpontokat vagy új érveket mozgósítunk, racionális nyereséget jelent. Érvényre kell jutnia annak, ami még nincs benne a mindenkori kiinduló pozíció pillantási irányában, de abból kiindulva könnyen meg lehet ragadni. A folyamat kiinduló kondícióin át kell lépünk, hogy így a dialógusban a probléma igazi összézete érvényre juthasson. De ehhez az eredetileg rendelkezésre álló perspektívák nem elégségesek, ezért a fejlődés logikája igazából nem anticipálható.